

кількості населення країни, та відповідно зменшують чисельність суб'єктів оподаткування. Зазначений механізм не забезпечує в повному обсязі принципи справедливості, економічної доцільності та платоспроможності, та, таким чином, не сприяє створенню середніх верств населення, як основного платника податку в умовах ринкової економіки.

Отже, на наш погляд вирішення проблеми ефективності механізму оподаткування доходів фізичних осіб можливо вирішити лише використовуючи комплексний підхід щодо удосконалення як певних економічних чинників з метою підвищення добробуту населення, удосконалення демократичних інституцій в умовах стабільної політичної системи та бюджетно-податкової політики спрямованої на досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни. При вирішенні питань реалізації механізму оподаткування доходів фізичних осіб обов'язково слід врахувати його дію в поєднанні з дією інших податкових механізмів, впливу всіх суттєвих факторів на структуру доходу, як економічної категорії в кругообігу суб'єктів ринкової економіки. Також необхідно умоово ефективного податкового механізму є аналіз його внутрішніх взаємозв'язків між методами, формами та важелями впливу, відповідність їх дії стратегічним цілям податкової політики фінансовій

та економічній сутності податку, що відповідно повинно бути враховано в проекті Податкового Кодексу України.

1. Перехідна економіка: Підручник за редакцією В.М. Гейця. – К.: Вища шк., 2003; 2. Постанова КМУ від 25.05.2006р. №733 "Про підсумки соціально-економічного розвитку України у I кварталі 2006 року"; 3. <http://orel.rsl.ru/nettext/economic> Дж. М. Кейнс "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей"; 4. Соколовська А.М. "Податкова система держави: теорія і практика становлення" – К.: Знання-Прес, 2004; 5. <http://orel.rsl.ru/nettext/economic/erhard> Людвіг Ерхард "Добробут для всіх"; 6. <http://www.ukrstat.gov.ua> – Нерівність розподілу сукупних витрат за децильними (10 %-ми) групами населення у 2004-2006рр.; 7. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. "Економікс: принципи, проблеми і політика", М: Инфа-М, 2006; 8. <http://www.ukrstat.gov.ua> соціально-економічне становище домогосподарств України у 2006 році; 9. Н.Б.Фролова Пропорційний податок з доходів: особливості та досвід використання. // Фінанси України 2005 №10 – с. 34; 10. Звіт Світового Банку №36671-UA від 14.09.2006р. "Створення фискального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України". 11. "Детінізація доходів у системі фінансового механізму розв'язання проблем бюджетної політики" Наукові праці НДФ випуск 2 (35), 2006; 12. Е.Е. Смирнова "Налоговые вычеты по налогу на доходы физических лиц" // Финансы 2003 №3; 13. А.І. Крисоватий, А.Я. Кизима "Податковий менеджмент: навчальний посібник" Тернопіль: Карт-Бланш, 2004; 14. В.І. Ревун Про реформування й модернізацію податкової системи // Фінанси України 2006 №6 – с.27; 15. <http://www.minfin.gov.ua> Тези виступу щодо вдосконалення податку з доходів фізичних осіб в рамках прийняття Податкового кодексу України; 16. Наталія Фліссак "Положення Податкового кодексу базуватимуться на Концепції реформування податкової системи України" Вісник податкової служби України березень 2007 року №11 (с. 10-12); 17. "Анатолій Брезвін: "Ми прагнемо порозуміння та консолідації з платниками податків..." // Вісник податкової служби України травень 2007 року №20 (стор.3).

Надійшла до редколегії 08.11.2007

Т.Я. Продан, асп.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

Розглянуто напрями розвитку теорії грошей та вплив на формування механізму регулювання грошового обігу в Україні.

The article examines the directions of the development of money theory and the influence on the formation of mechanism of money regulation in Ukraine.

Теорія грошей, як відомо, має багатотисячлітню історію, і деякі дослідники знаходять її витoki ще в працях античних філософів – Аристотеля, Платона, Ксенофонта. Ідеї Аристотеля щодо визначення суті та функцій грошей, їхнього місця в системі економічних зв'язків, пройшовши довгий еволюційний шлях набули подальшого розвитку в одній з найдавніших економічних теорій, що сформувалась ще в XVI-XVII ст. – кількісній теорії грошей. В економічній науці визнаний той факт, що "методологічні принципи вказаної теорії впродовж понад трьох століть домінують у системі наукових знань з питань грошових відносин. Вони багато в чому визначають зміст історичного розвитку теорії грошових відносин, у тому числі і її сучасних напрямків" [1, с. 15].

Поштовхом до появи кількісної теорії грошей вважається широко відома в економічній історії "революція цін" у XVI ст. у Європі. Засновники теорії (Ж. Боден, Ш. Монтеск'є, Д. Юм) намагались довести, що вона викликана припливом золота та срібла з Америки. На їх думку, встановлення цін товарів і визначення вартості грошей здійснюється тоді, коли стикаються маса грошей з масою товарів. У результаті вартість грошей ставала обернено пропорційною, а рівень товарних цін прямо пропорційним кількості грошей. Тому висновок: чим більша кількість грошей, тим вищі ціни і менша купівельна спроможність грошей.

Однак класична теорія раннього періоду страждала, як правило, спрощеним розумінням взаємозв'язку цих факторів. Дж. Локк і Д. Юм стверджували, що рівень цін цілком і повністю визначається кількістю грошей,

причому їх зміни здійснюються строго пропорційно. Д. Юм у праці "Про гроші" (1750 р.) обґрунтував при цьому так званий "постулат однорідності", згідно з яким подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня цін, але не впливає на відносні пропорції обміну (відносні ціни) товарів [13, с.100]. В основі цього лежить розуміння грошей тільки як масштабу цін і засобу обігу. Але тоді вони стають усього лише "мастилом" економічного механізму, "вуаллю" реальних економічних процесів, оскільки відносні ціни визначаються негрошовими факторами.

В результаті гроші стають нейтральним елементом економічної системи. Хоч треба відзначити, що пропорційна зміна маси грошей та цін навіть у Юма досягається поступово, через ряд перехідних періодів, протягом яких можливий певний вплив на промисловість [13, с.86-89].

Засновники класичної політичної економії вважали, що вартість золота і срібла визначається витратами праці на їх виготовлення. І все ж Д. Рікардо водночас стверджував, що кількість грошей також може вплинути на їх вартість і ціни товарів, тобто розумів, що протягом окремих проміжків часу вартість грошової одиниці змінюється залежно від зміни кількості грошових одиниць.

Принципи кількісної теорії сповідував і Дж.С. Мілль, який підкреслював, що "при інших рівних умовах вартість грошей змінюється обернено пропорційно кількості грошей: будь-яке збільшення кількості знижує їх вартість, а будь-яке зменшення збільшує її в абсолютно однаковій пропорції" [5, с.240-241]. Така позиція складалась у представників класичної школи під впливом до-

свіду обігу паперових грошей. З іншого боку, вплинуло розуміння грошей як лише технічного засобу обміну.

В марксистській теорії підхід до цієї проблеми був іншим. Тут товари і гроші входять в обіг, уже маючи вартість, яка визначається суспільне необхідними витратами праці на їх виробництво. Отже, для того, щоб обслуговувати обіг даної маси товарів, потрібна певна, необхідна для цього кількість металевих грошей. Ця кількість залежить перш за все від суми цін товарів і швидкості обігу грошових одиниць. Кількість металевих грошей, крім того, знаходиться в оберненій залежності від вартості самих грошей.

Сучасні варіанти кількісної теорії грошей розвиваються в руслі неокласичного напрямку економічної теорії. Один з них був запропонований на початку ХХ ст. американським економістом І.Фішером, який здобув визнання у західній економічній теорії завдяки своїй широко відомій праці "Купівельна сила грошей. Її визначення та відношення до кредиту, відсотка і криз". Із аналізу звичайної товарообмінної угоди та необхідної для її здійснення тотожності між продажем товарів та їх грошовою сплатою Фішер вивів своє рівняння обміну:

$$MV = PY,$$

де M – кількість грошей (грошова маса); V – швидкість обігу грошей; P – середньозважений рівень цін; Y – кількість усіх товарів (рівень фактичного обсягу виробництва).

Фішер при цьому стверджував: "... із того простого факту, що сума грошей, яку витрачено на блага, має дорівнювати загальній кількості цих благ, помноженій на їхні ціни, випливає, що рівень цін повинен зростати або падати від змін кількості грошей, якщо водночас не змінюватиметься швидкість їх обігу або кількість відповідних благ" [8, с.17]. При цьому швидкість обігу грошей та реальний обсяг виробництва у довгостроковій перспективі розглядалися як незалежні від впливу грошей і грошової політики (тобто від коливань грошової маси), а тому і трактувалися як постійні величини. Передбачалося, що швидкість обігу грошей зумовлена практикою платежів господарюючих суб'єктів, а реальний обсяг виробництва – станом трудових ресурсів, рівнем технологій, виробничими потужностями тощо.

Формула І. Фішера $MV = PY$ набула широкого застосування в західній економічній літературі, її було включено в усі підручники з теорії грошей як наукове аргументування одного з фундаментальних законів ринкової економіки. І все-таки, акцентуючи увагу на науковій вагомості цієї формули, не варто допускати й абсолютизації. Треба враховувати, що рівняння (його ще часто називають тільки тотожністю), яке розглядається, виражає лише загальнотеоретичний принцип кількісної теорії грошей. Сам Фішер визнавав можливість порушення пропорції в своєму рівнянні в "перехідні періоди". Він говорив про "тимчасові результати", тобто коливання цін протягом "перехідних періодів", на відміну від "постійних або кінцевих результатів", але при цьому робив цікаве зауваження: "Такі постійні або кінцеві результати виявляються після того, як нова рівновага вже встановилась, – якщо, зрозуміло, про такий стан, як рівновага, можна коли-небудь сказати, що він встановився" [8, с.43]. Б. Селігмен справедливо підкреслює, що "тлумачення Фішером впливу умов "переходу" видається надто поверхневим, оскільки в динамічних ситуаціях саме ці опосередковані впливи і відіграють значну роль" [6, с.435].

Кембріджський варіант кількісної теорії грошей розроблявся рядом англійських економістів (А. Маршалл, А. Пігу) і вважається більш гнучкішим. Специфікою цього підходу є надання особливого значення функції накопичення грошей, існування так званих "касових зали-

шків" (готівка та залишки на поточних рахунках). Увага акцентувалась на перевагах різних суб'єктів економіки (юридичних і фізичних) тримати певну частину своїх доходів у ліквідній формі, тобто тримати певний запас грошей, а іншу частину перетворювати у різні форми заощаджень. Зі зміною цієї долі буде відповідно зменшуватись або зростати витрачання грошей, у результаті будуть падати або зростати ціни.

Зміст цієї теорії виражено відомою формулою А. Пігу, або кембріджським рівнянням:

$$M = kPY,$$

де M – кількість грошей; P – рівень цін; Y – реальний доход; k – доля річних доходів (PY), яку бажають мати в грошовій формі.

Оскільки коефіцієнт k є по суті оберненим до швидкості обігу грошей ($k = 1/V$), а k та Y розглядалися у довгостроковому плані як постійні величини, то принципової різниці між розглянутими варіантами кількісної теорії не існує – рівень цін залежить від кількості грошей. І все ж таки треба брати до уваги що, наприклад, швидкість обігу грошей у Фішера – це швидкість обороту в угодах, а у кембріджської школи – в обороті кінцевих доходів. З іншого боку, у представників кембріджської школи аналізувалися впливи на 1% відсоткової ставки, очікуваного зростання цін, коливань довіри по відношенню до стану економіки, різниці у попиті на гроші у різних груп індивідів. Окрім того, на відміну від варіанта Фішера, в основі кембріджського підходу лежить ідея корисності самих грошей, яка полягає у зручностях їх використання як купівельного засобу та страхового запасу.

Найхарактернішою рисою неокласичної кількісної теорії (і у Маршалла, і у Фішера) є поділ економіки на два сектори – реальний, в якому виробляються, обмінюються, споживаються товари та послуги, і грошовий, що обслуговує відтворювальний процес. Гроші, отже, не впливають безпосередньо на реальну економіку, виконують другорядну економічну функцію, не є власне товаром.

У цьому плані неокласики некритично успадкували від старої класичної школи закон Сея, згідно з яким рівень виробництва в реальній економіці можна вважати стійким і незалежним від грошових факторів. Зміна кількості грошей повинна в нормальній ситуації зумовлювати пропорційну зміну рівня цін, але ж, наприклад, збільшення кількості грошей у країні не збільшує загального обсягу товарів і послуг – так вважали неокласики.

Безумовно, на таких поглядах неокласиків позначилась тодішня система золотого стандарту. Але вже в ті часи й І. Фішер, і А. Маршалл розуміли, що цінність грошей не обов'язково повинна бути прив'язана до цінності грошового матеріалу. Золото на певному історичному етапі розвитку економіки виконувало функції грошей, але не цінність золота як товару визначає його цінність як грошей. Коли як гроші використовується певний товар, що має самостійну (незалежну від його споживання як грошей) цінність, саме грошова функція даного товару визначає його купівельну спроможність щодо інших товарів і в такий спосіб обмежує його споживання в інших цілях. Тобто згідно із загальним принципом граничності (що є домінуючим у неокласичній теорії), гранична корисність грошового товару в його суто товарній функції підпорядковується його цінності як грошей.

Отже, відповідно до цього гроші не обов'язково повинні мати якусь іншу цінність, відмінну від їх цінності саме як грошей. На сучасному етапі, в умовах демонетизації золота, кредитного характеру сучасних грошей, паперово-кредитних грошових систем це стає зрозумілим і очевидним. Отже, вищенаведені постулати неокласиків щодо незалежності рівня виробництва від грошових факторів суперечать сучасній економічній діяль-

ності, оскільки збільшення грошової маси в економіці, особливо якщо воно здійснюється через комерційну банківську систему (а не за допомогою друкарського верстата), також може впливати на розподіл ресурсів між галузями, сприяти підвищенню (зниженню) економічної ефективності, змінювати міжгалузеві пропорції, розподіл капіталу в межах однієї галузі.

Але історія науки свідчить, що вже на початку ХХ ст. серед неокласиків був економіст, який у своїх працях, що стосувалися такої галузі економічної науки, як теорія грошей і кредиту, побудував теоретичну схему, яка, по-перше, цілком відрізнялася від пануючої в той час, і, по-друге, розробив таку теорію грошей і кредиту, яка у своїх концептуальних підходах є надбанням світової економічної науки. Це був Йозеф Шумпетер.

Й. Шумпетер посідає особливе місце серед економістів неокласичного періоду. Енциклопедист по суті й за духом. Він намагався взяти з усіх течій попередньої і сучасної йому економічної думки все найкраще, найбільш раціональне і створити цілісну, чітку, логічну й водночас завершену теоретичну систему. Ця система на той час охоплювала (поєднувала) два рівні аналізу – статичну теорію рівноваги (рівноважно-статичний рівень) і теорію економічного зростання (еволюційно-динамічний рівень). Протириччя між цими двома напрямками (рівнями) аналізу на той час були основними в рамках розвитку економічної теорії, й вирішення цього протириччя було своєрідним трампліном для подальшого розвитку науки. В цьому плані універсальність системи Шумпетера визнана світовою економічною наукою.

Головною рушійною силою економічного розвитку Й. Шумпетер вважає підприємницьку діяльність, суть якої полягає в здійсненні "нових комбінацій". Його розуміння сутності виробництва, побудованого на капіталі, полягає в тому, що це виробництво не може існувати без постійних революційних змін у техніці й технології, створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини, реорганізації ринкових структур.

У рамках теорії економічного розвитку Шумпетера у зовсім іншому світлі постає і теорія капіталу та грошей. "Капітал, – пише Шумпетер, – є не що інше, як важіль, який дає змогу підприємцю отримувати у своє розпорядження потрібні йому конкретні блага, не що інше, як засіб, який дає підприємцю можливість використовувати ці блага для досягнення нових цілей, а також орієнтувати виробництво в новому напрямі" [12, с.231].

Головна відмінність цього трактування від існуючих на той час поглядів полягала в тому, що інші економісти розглядали капітал як певний єдиний для всієї економіки фонд, не звертаючи особливої уваги на його розподіл між окремими галузями і підприємствами, а Й. Шумпетер надав великого значення не так загальним розмірам цього фонду, як тому, в чиїх руках засоби зосереджуються. І це концептуальний висновок, бо саме з такого розуміння випливає й одне з найбільш видатних досягнень Й. Шумпетера – його аналіз кредиту і грошей.

Для того, щоб підприємці-інноватори змогли отримати у своє розпорядження нові засоби виробництва, вони повинні, як правило, використовувати банківський кредит. Іншими словами, банки, мультиплікативно створюючи нові (хоч і тимчасові) гроші, забезпечують необхідний перерозподіл суспільного капіталу. "Банкір, – зазначає Шумпетер, – є не стільки ... посередником у торгівлі товаром "купівельна спроможність", скільки виробником цього товару ... Він стоїть між тими, хто бажає здійснити нові комбінації, і власниками засобів виробництва ... Банкір робить можливим здійснення но-

вих комбінацій і ... видає повноваження на їх здійснення". Платою за надання таких можливостей і є, за Шумпетером, процент. Він потрібен там, "де засоби виробництва, необхідні для реалізації планів підприємця, існують, знаходячись у власності інших господарюючих суб'єктів, що не беруть участі в планах першого" [12, с.167, 169].

У системі Шумпетера продуктивна роль кредиту й капіталу полягає в тому, що, отримавши їх, підприємці, які задумали нові комбінації, різко підвищують продуктивність суспільної праці, перевищують доходи над витратами і так збільшують прибуток. Кількісна теорія грошей у цій системі виявляється не цілком правильною, оскільки створення грошей за допомогою банківського кредиту, наданого підприємцям для здійснення нових комбінацій, не є нейтральним (як, до речі, трактували це такі класики, як І. Фішер та А.Маршалл).

Отже, у теорії Шумпетера аспект міжчасового вибору і міжгалузевому переходу ресурсів інтегрується в рамках єдиного підходу, суть якого полягає у фінансовому забезпеченні інновацій за допомогою створення грошей через банківський кредит. Банківський кредит і через нього процент і гроші стають тісно пов'язаними з процесом економічного зростання і прибутком (у сучасному розумінні – в рамках мікро- та макроекономіки).

Збільшення кількості грошей в обігу завдяки банківському кредиту спричиняє загальне підвищення цін, але передусім на виробничі ресурси. Це не просто інфляція, як у кількісній теорії, адже тут порушується статична рівновага (за Шумпетером – "господарський кругообіг") і одні підприємства банкрутують, а інші – інноватори – отримують прибутки. Відбувається, отже, зміна економічної структури, перехід до нового етапу розвитку. "Фінансування розвитку є головною функцією грошового ринку. Процес розвитку створює його і підтримує його існування" [12, с. 275].

На сучасному етапі теорія грошей і кредиту є однією з найменш розроблених у світовій економічній науці. Гроші – визначне надбання людства – залишаються одним із найважливіших її розділів і водночас – найменш розвинутою частиною економічної науки.

Безумовно, сучасна західна економічна наука зробила значно досконаліший науковий апарат, але й вона далека від досконалості". Сьогодні на одному полюсі знаходиться неокласична кількісна теорія, яка аналізує гроші в рамках Рівноважної моделі, а на іншому – кейнсіанська теорія грошей, яка до неокласичного аналізу відносить фактори невизначеності та елементи спекулятивного попиту на гроші. І перший, і другий підходи не беруть до уваги багато суттєвих явищ економічної динаміки, наприклад, той факт, що пропозицію грошей і попит на них на практиці не можна розглядати відірваними від процесу економічного розвитку й спричинених ним порушень макрорівноваги.

Єдина вдала спроба створити теорію грошей, яка врахувала б цей взаємозв'язок, належить, напевне, Й. Шумпетеру.

У світлі загальної рівноваги, що базується на категорії ціни рівноваги попиту і пропозиції, відсутність у сучасних грошах золотої основи нічого не змінює в суті проблеми, а ще чіткіше визначає нове розуміння кредиту. Іншими словами, надаючи кредит підприємствам, організаціям, окремим особам, банківська сфера цим "вкидає" в економіку додаткові гроші. створює нову грошову масу. Наголошуємо, що банківська система саме створює нову грошову масу, а не просто прискорює обіг існуючих грошових ресурсів, як це інколи уявляється. Чітке розуміння цього прийшло в економічну

науку порівняно недавно. Й. Шумпетер, до речі, вважав, що на початку XX ст. 99 економістів зі 100 були переконані в тому, що банки не створюють грошей.

Сьогодні ж, як відомо, навіть у рамках абстрактної теорії грошей, пропозиція грошової маси в сучасній економіці внаслідок її кредитного характеру є параметром, що контролюється центральним банком. По-перше, він і лише він здійснює грошову емісію та визначає її розміри. По-друге, комерційні банки як система, надаючи кредити, також створюють в економіці додаткові гроші. Мається на увазі дія відомого банківського мультиплікатора, величина якого обернена до норми обов'язкових резервів. Знаючи величину цього мультиплікатора (а за необхідності й впливаючи на неї через регулювання норми резервів), центральний банк разом з емісією щоразу задає економіці визначений обсяг грошової маси.

Отже, у нормальних умовах гроші створюються і розподіляються значною мірою на конкурентній основі за допомогою банківського кредиту. Держава через ЦБ може проконтролювати загальний розмір новоствореної грошової маси. Але до її функцій не належить (у всякому разі – не повинен належати) рівномірний і пропорційний (хай навіть і не такий) розподіл між усіма економічними суб'єктами. Саме задана ринком нерівномірність у цьому розподілі формує напрямки економічного зростання і впливає на вартість грошей.

Крім того, сучасні гроші, будучи предметом споживчого попиту як споживчий товар (у сучасній термінології як актив), "вбудовані" у фінансовий ринок, і попит на них, як на актив, є одним з елементів загального вибору "портфеля активів", в основі якого – порівняння доходів, отриманих від тієї чи іншої форми інвестування грошей і ризику витрат мобільності в розпорядженні своїми активами.

З ідеєю корисності грошей і пов'язаний так званий портфельний підхід, який обґрунтував у 30-ті роки Дж.Р.Хікс. З історії науки відомо, що теорія граничної корисності, яка започаткувала неокласичну парадигму, робила численні спроби визначити корисність грошей на основі корисності куплених за ці гроші благ або суб'єктивної оцінки одиниці грошового доходу. Ці спроби маржиналістів виявились невдалими. Гроші безпосередньо не задовольняють потреби індивіда, тому цінність грошей почали виводити з граничної корисності грошового доходу. Однак він залежить від цін, а отже, і від цінності граничної одиниці. Тоді була зроблена спроба визначити граничну корисність грошей через їх купівельну спроможність або через граничну корисність товарів, які на них купувалися. В результаті маємо, що купівельна сила грошей у кінцевому випадку визначається їх купівельною силою. Тому Хікс пішов шляхом дослідження споживчих переваг.

Оскільки багатство може зберігатись у формі різних активів, існує безліч варіантів їх співвідношення у певному наборі ("портфелі"). Отже, все зводиться до проблеми вибору структури такого "портфеля", у тому числі і до питання, яку його частину люди стануть тримати у грошовій формі. Свої рішення вони будуть приймати, керуючись своєю суб'єктивною оцінкою (психологічний мотив) цінності кожного активу. В результаті люди будуть зберігати свої статки в такій пропорції, при якій граничні норми доходу від кожного активу однакові. Л.Харріс вважає, що портфельний підхід є сьогодні "основою усієї сучасної грошової теорії" [11, с.90].

У першій третині XX ст. відбулась суттєва перебудова теоретичних поглядів з приводу місця і ролі грошей у структурі економічних відносин. Вона пов'язана однозначно з працями одного з найвидатніших економі-

стів XX ст. Дж.М.Кейнса. Часто говорять про знамениту триаду Кейнсових праць, що посіла важливе місце в теорії грошових відносин. Це "Трактат про грошову реформу" 1923 року, двотомний "Трактат про гроші" 1930 року і класична "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" 1936 року. Дж.М.Кейнс виступив проти ряду положень неокласиків і сформулював власне розуміння кількісної теорії грошей, [поєднавши її з власною концепцією "переваг ліквідності". Психологічні намагання людей тримати активи у грошовій формі виникають, за Кейнсом, у зв'язку з необхідністю здійснення поточних угод (транзакційний мотив), з невизначеністю майбутніх змін відсоткової ставки (спекулятивний мотив), з ризиком втрат (мотив перестороги).

Попит на гроші у нього стає величиною нестійкою і непередбачуваною. Передбачення на майбутнє можуть не збутись, але, з іншого боку, вони спроможні впливати на ситуацію сьогодення. Важливість грошей для Кейнса саме і полягає в тому, що вони є "хитромудрим засобом поєднання сучасного і майбутнього" [3, с.451], що дозволяє мінімізувати ризик і максимізувати дохід. Подальші дослідження прихильників портфельного підходу показали, що не тільки наявність невизначеності, але й існування транзакційних витрат і розбіжностей між поточними й очікуваними відсотковими ставками пояснюють причини зберігання людьми грошей [11, с.334-361].

Саме переваги ліквідності і величина грошової маси (пропозиція грошей) у Кейнса визначають відсоткову норму, а остання впливає на величину інвестицій. Зміна інвестицій впливає на обсяг сукупного попиту, який, за Кейнсом, є головним моментом, що визначає рівень зайнятості, виробництва та національного доходу. Кейнс підкреслював, що "зміна кількості грошей впливає на величину ефективного попиту, перш за все шляхом впливу на норму відсотка" [3, с.454]. Отже, вплив грошових факторів на економіку опосередковується нормою відсотка, тому зростання грошової маси розглядається як засіб зниження відсотка та стимулювання інвестицій. Що ж стосується впливу грошової маси на рівень цін, то він у повному обсязі проявляється тільки в умовах "повної зайнятості" всіх ресурсів. В іншому випадку збільшення грошової маси призводить до зростання зайнятості факторів виробництва, а не до зростання цін.

У "Загальній теорії" Кейнс формулює кількісну теорію грошей так: "Доки існує неповна зайнятість факторів виробництва, ступінь їх використання буде змінюватись у тій же пропорції, що і кількість грошей, якщо ж с повна їх зайнятість, то ціни будуть змінюватись у тій же пропорції, що і кількість грошей" [3, с.453]. Водночас він підкреслював, що на практиці "збільшення ефективного попиту буде витрачатись частково на зростання рівня цін. Отже, замість постійних цін при існуванні невикористаних ресурсів і цін, що зростають пропорційно кількості грошей в умовах повного використання ресурсів, ми практично маємо ціни, що поступово зростають по мірі зростання зайнятості факторів" [3, с.453]. Такий хід подій зумовлюється у Кейнса рядом факторів: ефективний попит не буде змінюватись у точній пропорції з кількістю грошей; буде існувати не постійна, а спадаюча доходність по мірі зростання ступеня використання ресурсів; пропозиція деяких товарів буде нееластичною; заробітна плата почне зростати при відсутності повної зайнятості ресурсів; винагорода факторів, які входять до складу граничних витрат, не буде змінюватись в однаковій пропорції.

Вважається, що в розвитку кейнсіанської теорії її грошовий аспект розроблявся недостатньо активно. Послідовники Кейнса зосереджувались на аналізі про-

блем економічного зростання фактично поза тісним зв'язком з процесами грошового обігу. Головною метою економічної політики вони зробили досягнення повної зайнятості. В цей час у практиці державного регулювання наголос був зроблений на бюджетні методи. Кейнсіанські рецепти стимулювання попиту завдяки політиці "дешевих грошей", бюджетних дефіцитів тощо загрожували розвитком інфляції. Саме її прискорення, а також погіршення економічного стану на Заході у 70-ті роки завдали удару по кейнсіанській концепції. В цих умовах актуальною стала мета досягти стабільності грошового обігу, до чого постійно закликали монетаристи.

Сучасний монетаризм – один з найважливіших напрямків західної економічної думки, який від кінця 1970-х – початку 1980-х років багато в чому визначає зміст економічної політики провідних країн світу. Монетаристські погляди базуються на уявленні про стійкий та рівноважний розвиток економіки, який забезпечується саморегульованим ринковим механізмом, на основі панування вільної конкуренції та гнучкості ринкових цін. Головною небезпекою для економіки монетаристи вбачають у різких коливаннях грошової маси та знеціненні грошей, які ведуть до дестабілізації економіки, оскільки порушується природний процес руху до рівноваги за допомогою конкуренції та ринкового ціноутворення. Гроші стають у результаті визначальним фактором ділового циклу. При цьому грошовий фактор, який відіграє провідну роль у їх тлумаченні, стає значно незалежним від процесів, що йдуть в інших сферах економіки; основний винуватець економічної нестабільності – держава, яка своїм втручанням у господарські процеси порушує нормальну роботу ринкового механізму.

На основі негативного відношення монетаристів до втручання держави в економіку критикуються кейнсіанські методи регулювання та обґрунтовується необхідність відмови від них. На підтвердження даної позиції вказується на неефективність бюджетного та податкового регулювання, на існування часових лагів (запізнювання) у процесі досягнення ефекту від державних заходів, на відволікання ресурсів з приватного сектора економіки.

Фактично єдиним засобом регулювання в монетаристській теорії є контроль за ростом грошової маси. Це пов'язано з особливим трактуванням кількісної теорії грошей. Дослідження монетаристів у цій галузі, фактично розвиваючи кембріджські концепції, внесли ряд нових моментів у характеристику взаємозв'язку між зміною грошової маси та рівнем виробництва, цін, а також швидкістю обігу грошей. Водночас необхідно брати до уваги, що, як пишуть Дорнбуш Р. та Фішер С., "немає стійкої єдності поглядів, які б ототожнювались з монетаризмом, а поміркований економіст, очевидно, одні аргументи монетаристів сприйме, а інші відхилить" [2, с.37].

Теорію грошей М.Фрідмен справедливо відносить до фундаментальних і на цій основі відштовхується від концептуальних побудов у достатньо загальній формі. Але ж вихідні теоретичні конструкції повинні представляти у спрощеній абстрактній формі моделі реальних об'єктів. Метод наукової абстракції передбачає відтворення явищ, речей, які відображають реальність; навіть процес ідеалізації об'єкта буде матиме сенс тоді, коли йому відповідає певний прообраз у реальному світі – лише в цьому випадку ідеалізація не перетвориться у безплідну фантазію. І дуже важливо після виділення абстракції здійснити перехід від неї до конкретного, коли дається всебічне визначення об'єкта дослідження, обґрунтування висновків, характеристика причинно-наслідкових, функціональних зв'язків і відносин.

На наш погляд, методологічний дефект теоретичних побудов М. Фрідмена полягає в тому, що, з одного боку, вони, суттєво абстрагуючи об'єкт дослідження, значно виходять за рамки реальності, а з іншого "їх намагаються безпосередньо використовувати для пояснення конкретної дійсності. Наприклад, у його праці "Оптимальна кількість грошей" (1969р.) аналіз починається з характеристики "гіпотетичного суспільства", властивості якого дуже далекі від умов реального світу і, природно, це суспільство знаходиться в стані рівноваги [10, с.44-45].

Висхідним постулатом монетаристського варіанту кількісної теорії грошей є положення про автономність пропозиції грошей, її екзогенність по відношенню до реальних економічних процесів. Гроші "вкидаються" в економіку ззовні через державне регулювання їх емісії. Не випадково зростання грошової маси М.Фрідмен демонструє за допомогою прикладу скидання грошей з гелікоптера [10, с.47]. Виходить, що кредитну природу сучасних грошей, яка передбачає, на наш погляд, їх ендогенний характер, монетаризм у своїх побудовах не враховує. У цьому плані кейнсіанський підхід ближче до істини. Можна тільки погодитись з відомим представником кейнсіанського напрямку Н.Калдаром, який стверджує, що "в господарстві з кредитними грошима грошова маса не екзогенна, а ендогенна, вона змінюється в прямій залежності від попиту публіки на готівку та банківські депозити, а не незалежно від цього попиту" [7, с.75]. Справді, не тільки мультиплікація банками "грошей підвищеної ефективності" або "грошової бази", але й емісія грошей самим Центральним банком у значній мірі визначаються потребами господарства, які задовольняються через систему рефінансування комерційних банків, операції на відкритому ринку тощо. Інша справа, що ця спроможність не абсолютна і не забезпечує точної відповідності кількості грошей з потребами економіки.

Важливим пунктом для монетаристів є і наступна центральна ідея: "Кількісна теорія – це перш за все теорія попиту на гроші. Це не теорія виробництва або грошового доходу, або рівня цін" [9, с.19]. За твердженням Фрідмена, "теоретик-кількісник приймає емпірично виправдану гіпотезу, що попит на гроші у вищій мірі стабільний" [9, с.32].

Попит на гроші монетаристами розглядається в рамках портфельного підходу і залежить від загальної суми багатства в різних його формах (гроші, облигації, акції, товари, людський капітал), від доходів, що приносять ці форми, цілей та переваг власників багатства. Кожний власник при цьому намагається оптимізувати структуру власного багатства з метою максимізації сукупної корисності доходів. Функція попиту на реальні касові залишки визначається рядом змінних: національним доходом у постійних цінах, співвідношенням "людського" та "фізичного" елементів капіталу, дохідністю грошових залишків і цінних паперів, очікуваним темпом зміни цін, іншими факторами, що впливають на грошовий попит. М. Фрідмен стверджує, що люди завжди тримають у грошовій формі постійну частку свого доходу і тому зростання грошової пропозиції безпосередньо збільшує сукупний попит, бо люди зменшують готівку до звичного рівня, звільняються від надлишку грошей. Тут, правда, виникає питання: чи можуть вони це зробити всі разом і одразу? Водночас це зробити неможливо, тому будуть заощадження, але тоді і функція попиту на гроші певний час (у всякому разі) буде нестабільною та неоднаковою у різних груп населення. Крім того, можливості людей витратити гроші залежать не тільки від кількості власних грошей, але і від умов надання кредитів. У кейнсіанських моделях економічні

агенти орієнтуються на номінальні доходи, не враховують змін купівельної спроможності грошей, тобто їх поведінці притаманна "грошова ілюзія".

Оскільки функція попиту на гроші для монетаристів винятково стабільна, стійка, тобто співвідношення між грошовою масою та доходами змінюється в дуже незначній мірі, остільки вирішального значення набуває пропозиція грошей, яка буде здійснювати безпосередній вплив на сукупний попит, а отже, на ціни і у короткостроковому періоді – на виробництво. Підкреслюється певне запізнення (часовий лаг) у взаємозв'язку цих величин. За розрахунками Фрідмена, тривалість лагів, тобто час необхідний для того, щоб грошова маса вплинула на ВВП, непостійний і може коливатись від шести місяців до двох років. Разом з тим у довгостроковому періоді зміна маси грошей не впливає на величину реального ВВП – і в цілому монетаризм зберігає вірність класичним традиціям.

Отже, в умовах стабільності попиту на гроші головним джерелом порушення ринкової рівноваги стають коливання пропозиції грошей. Циклічний рух виробництва, зайнятості, грошового доходу є реакцією на зміни грошової маси. У результаті першочергове значення для забезпечення стійкого розвитку економіки набуває дотримання стабільної кількості грошей в обігу. Ще у 50-ті роки М. Фрідмен сформулював так зване "грошове правило", або правило К-відсотків, згідно з яким центральний банк повинен підтримувати стійкий довготривалий темп зростання грошової маси, незалежно від коливань господарської кон'юнктури, приблизно такий же темп, яким зростає виробництво та змінюється швидкість обігу грошей. Для умов США це приблизно 4-5 % на рік.

Політика, спрямована на забезпечення оптимальної кількості грошей в обігу, об'єктивно означає спробу створення нового механізму регулювання грошової маси, тенденцію до свідомого та цілеспрямованого встановлення контролю суспільства над грошовим обігом. Але для цього необхідні розробка та визначення відповідних цілей, обмежень, методів, інструментів грошової політики. З цієї позиції монетаристську ідею управління грошовою масою треба оцінити як позитивну.

Здійснення такої політики, безумовно, не означає повернення до законів металевих обігу, а свідчить про формування системи регулювання, що відповідає сучасним умовам. Можливості для цього формувались з розвитком кредитно-банківської системи та її централізації, в результаті якої Центральний банк перетворився у ключовий елемент грошової системи, чия особлива роль, окрім усього іншого, ще й закріплюється силою держави.

Перехідний період в історії нашої країни характеризується зміною форм власності, методів господарювання, організації фінансів, виникненням нового типу відносин у всіх сферах економіки. Він передбачає і появу нового типу грошово-кредитної політики. Вона ж, у свою чергу, відображає всі недоліки і досягнення "українського шляху" переходу до ринку.

Перші роки незалежності України характеризувалися підтримкою державного сектора економіки заходами бюджетної та грошово-кредитної політики, яка призвела до інфляції. Непослідовність і суперечливість економічної політики призвели до того, що фактичний розвиток подій в економіці в 1991-1995 рр. вийшов з-під державного контролю і погіршувався. Грошово-кредитна політика НБУ відзначалася низькою ефективністю. Замість необхідної на той час політики стримування грошової маси, обмеження кредитної емісії, підвищення облікової ставки та інших заходів грошово-кредитної рестрикції,

НБУ проводив експансійну грошово-кредитну політику. Банківські кредити того періоду були дешевими і привабливими для господарників, а кредитна діяльність комерційних банків ставала не вигідною і зосереджувалася на короткострокових спекулятивних операціях; мала місце "втеча капіталів" з України. Явно перебільшувалися роль та можливості держави в регулюванні економіки, переоцінювалися можливості фіскально-бюджетного механізму у вирішенні соціально-економічних завдань.

Потрібен був певний період часу, щоб переконатися у неспроможності владних структур виправити становище шляхом грошово-кредитної експансії і зрозуміти подальшу безперспективність "українського шляху" переходу до ринку, що базувався на інфляційній монетарній політиці. Встановлення позитивної процентної ставки було першим успіхом антиінфляційної політики НБУ. Змінювалася і політика рефінансування, почав формуватися механізм кредитних аукціонів.

Змінити ситуацію на краще можна було б шляхом прискорення реструктуризації та інтенсифікації виробництва, які, в свою чергу, були можливі за умов зміни правової та фінансової ситуації в країні. У зв'язку з цим великі надії покладалися на монетарну політику, зокрема на грошову реформу, яка була проведена в 1996 р. їй передували антиінфляційні заходи НБУ, що створили сприятливі умови для впровадження нової грошової одиниці.

Починаючи з 1995 року в економічній політиці України відбулися відчутні зміни, зокрема:

- ✓ у загальноекономічній політиці був проголошений курс на макро-економічну стабілізацію, на прискорення ринкових реформ та формування ринкового механізму функціонування економіки;

- ✓ у фіскально-бюджетній політиці визнавалося за необхідне переорієнтуватися на подолання бюджетного дефіциту, зменшення податкового тиску і переведення суб'єктів господарювання на засади самофінансування;

- ✓ у грошово-кредитній політиці було взято курс на подолання гіперінфляції, лібералізацію кредитного та валютного ринків, формування ринку цінних паперів, відмежування емісійного механізму НБУ від бюджетного механізму і скорочення фінансування бюджетного дефіциту.

Усі ці напрямки більше відповідають монетаристському підходу, ніж кейнсіанському. В останні роки досить послідовно дотримуються окресленого курсу переважно монетарні органи держави, передусім НБУ. Це, насамперед, перехід до жорсткої грошово-кредитної політики та орієнтація НБУ на утвердження своєї незалежності в проведенні монетарної політики, лібералізацію фінансового ринку, запровадження режиму плаваючого валютного курсу, на посилення ролі суто економічних інструментів грошово-кредитного регулювання тощо.

1. Гальчинський А.С. Теорія грошей. Навчальний посібник. К.: Основи, 1998. – 415 с. 2. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка. – К.: Основи, 1996. – 814 с. 3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. М. Избранные произведения. – М.: Экономика, 1993. – С.224-532. 4. Маркс К. Капитал. Т.1./ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т.23. – М.: Политиздат, 1962. 5. Милль Дж.Ст. Основы политической экономии. – М.: Прогресс, 1981. – 447 с. 6. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. – М.: Прогресс, 1968. – 600 с. 7. Уоскин В.М. "Денежный мир" Милтона Фридмена. – М.: Мысль, 1985. – 173 с. 8. Фишер И. Покупательная сила денег. Сост., вступ. статья М.К. Бункина, А.М. Семенов. – М.: Дело, 2001. – 320 с. 9. Фридмен М. Количественная теория денег. – М.: Эльпресс, 1996. – 131 с. 10. Фридмен М. Если бы деньги заговорили: Пер. с англ. – М.: Дело, 1999. – 160 с. 11. Харрис Л. Денежная теория. – М.: Прогресс, 1990. – 750 с. 12. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 436 с. 13. Юм Д. Малые произведения. – М.: Канон, 1996. – 129 с.

Надійшла до редколегії 15.11.2007